

G. PETKEVIČAITĖS-BITĖS PUBLICISTIKOS IDEJINIAI BRUOŽAI

J. JASAITIS

Turtingame G. Petkevičaitės kūrybiniame palikime reikšmingą vietą užima publicistika. Ši literatūrinio darbo sritis, atrodo, geriausiai atitiko Bitės individualybę — aktyvų santykį su visuomenės gyvenimo įvykiais, pastangas emociniu žodžiu įtraukti plačiąją visuomenę į aktualių problemų sprendimą. Daugiametė G. Petkevičaitės žurnalistinė veikla, įvairūs ryšiai su spauda paliko ryškius pėdsakus lietuviškos periodikos istorijoje. Per keturiasdešimt žurnalistinio darbo metų Bitė parašė apie keturis šimtus įvairių laikraštinio žanrų rašinių, kurių daugumą sudaro publicistiniai straipsniai, laikraščių vedamieji, išleido brošiūrą „Apie moterų klausimą“, dirbo pirmųjų lietuviškų dienraščių redakcijose. Todėl G. Petkevičaitės publicistikos aptarimas padeda pilniau nustatyti rašytojos indėlį į nacionalinės lietuvių kultūros raidą, taip pat praplečia žinias apie jos asmenybę — interesų ratą, visuomenines pozicijas ir pan.

Ikitarybiniu laikotarpiu žurnalistinė G. Petkevičaitės veikla buvo arba visai nutylima¹, arba minima kaip mažareikšmis rašytojos veiklos epizodas. J. Tumas, plačiau už kitus nušvietęs Bitės gyvenimo kelią, jos ryšius su periodika tik paminėjo². G. Petkevičaitės žurnalistinę veiklą bei publicistikos problematiką pirmąkart plačiau apžvelgė I. Dektoraitė 1936 m.³. Tačiau buržuaziniu laikotarpiu nepasirodė darbų, skirtų G. Petkevičaitės publicistikos idėjinėms pozicijoms, socialiniam kryptingumui aptarti. Tai sąlygojo neaukštas publicistinio palikimo tyrinėjimo lygis šiuo laikotarpiu ir buržuazinių kultūros istorikų siekimas nutylėti Bitės veiklos demokratiškumą, kad būtų lengviau rašytoją vadinti „tautiškais“, „didžios lietuvės“, „Lietuvos motinėls“, „tautos vaidilutės“ ir panašiais vardais.

Tarybiniu laikotarpiu literatūros palikimo tyrinėtojų dėmesį visų pirma patraukė Bitės publicistikos demokratiniai momentai. V. Zaborskaitė knygoje „Realizmo klausimai“ ryškiais publicistiniais bruožais pasižymintį G. Petkevičaitės kritikos straipsnius iškėlė kaip demokratinės lietuvių literatūros kritikos atramą po Biliūno mirties, o jos straipsnį apie S. Ciurlionienės knygą „Lietuvoje“ pavadino vienu iš ryškiausių ne tik demokratinės literatūrinės kritikos, bet ir visos progresyviosios

¹ Pvz., G. Petkevičaitė nebuvo net minima žurnalistų tarpe 1938 m. moterų spaudos parodoje. Em. Petrauskaitė, Moterų spaudos ir literatūros paroda.— „Naujoji vaidilutė“, 1938, Nr. 1. p. 34.

² Vaižgantas, Gabrielia Petkevičiūtė (Bitė).— Raštai, t. XIII, K., 1929, p. 138, 151.

³ I. Dektoraitė, Gabrielės Petkevičaitės-Bitės gyvenimas bei visuomeninė veikla.— „Kultūra“, 1936, Nr. 3, p. 165—171.

publicistikos Stolyfino reakcijos metais pavyzdžių⁴. J. Kaminskas jubi-
liejiniame straipsnyje charakterizavo G. Petkevičaitę kaip vieną „žy-
miausiųjų XX a. pradžios lietuvių liberalinės-demokratinės krypties publi-
cistų“⁵. Akademinė „Lietuvių literatūros istorija“ pažymi ilgalaikius Bi-
tės ryšius su periodika, akcentuoja publicistinę rašytojos kovą su reak-
cingomis meno koncepcijomis po 1905 m. revoliucijos pralaimėjimo⁶.

Šie darbai liečia tik atskirus, reikšmingus G. Petkevičaitės publicis-
tikos momentus. Pribrendo reikalas išsamiau aptarti ir įvertinti žurnalis-
tinę Bitės veiklą, nustatyti jos įnašą į lietuviškos publicistikos demokra-
tinių tradicijų vystymą. Šios problemos sprendimas reikalauja plačiau,
negu iki šiol, nušviesti patį G. Petkevičaitės žurnalistinio darbo kelią,
publicistinės veiklos intensyvumo ir pažangumo raidą, paliesti Bitės san-
tykius su lietuviškos periodikos idėjinėmis kryptimis, aptarti dalies reikš-
mingesnės publicistikos idėjines tendencijas.

* *
*

G. Petkevičaitės žurnalistinės veiklos kelias, publicistinės kūrybos
intensyvumas bei pažangumas neatsiejami nuo rašytojos dalyvavimo vi-
suomenės gyvenime, nuo jos visuomeninių pažiūrų raidos.

Į žurnalistinę veiklą G. Petkevičaitė atėjo 1890 m.⁷ su palyginti ne-
apibrėžta pasaulėžiūra. Šiuo metu būsimosios publicistės pažiūrose tebe-
vyravo iš Mintaujos aukštesnės mokyklos atsineštos abstrakčios huma-
niškumo idėjos — „būti kelrodžiu klystantiems, tarnu mažiau išmanan-
ties“, „darbuotis žmonių naudai“⁸. Pirmas visuomeninės veiklos gaires
G. Petkevičaitė davė ankstyvasis „Varpas“. Savo prisiminimuose susi-
pažinimą su „Varpu“ Bitė palygino su vidiniu praregėjimu⁹, pirmuosius
laikraščio numerius vadino vairu, kompasu tolesniam darbui. Ši „Varpo“
įtaka visų pirma pastebima šviečiamojame G. Petkevičaitės veikloje: „Var-
pas“ užbaigė tautinį Bitės apsisprendimą, ir nuo šiol savo slaptojoje mo-
kykloje G. Petkevičaitė pradėjo mokyti tik lietuvių kalbą. Žurnalistinės
veiklos srityje ankstyvojo „Varpo“ įtaka Bitei buvo daugiau formalaus
pobūdžio — laikraštis paskatino Gabrielę imtis plunksnos¹⁰, nepraturtin-
damas autorės pažiūrų pozityviais demokratiniais bruožais, socialiniu
apibrėžtumu. Tai rodo 1890—1893 m. G. Petkevičaitės rašiniai spaudoje.
Šiuo laikotarpiu savo informacinio pobūdžio straipsneliuose Bitė dar ne-
surado vientisos reikšmingesnės problematikos, dažniausiai aprašinėjo
eilinius, atsitiktinius tikrovės reiškinius — derlių, javų kainas, bajorų va-
dovo teismą, neatsargų elgesį su ugnimi ir pan. Socialinės nelygybės,
darbo žmonių skurdo reiškiniai, kuriuos rašytoja iškėlė „Vilkienėje“, jos
publicistikoje šiuo metu dar neatsispindėjo. Vienintelė Bitės žurnalistinės
veiklos pradžioje plačiau liesta tema, vėlesnėje jos publicistikoje tapusi
viena reikšmingiausių, buvo moterų klausimas — jam rašytoja paskyrė

⁴ V. Zaborskaitė, Realizmo klausimai, V., 1957, p. 39.

⁵ J. Kaminskas, G. Petkevičaitė-Bitė — publicistė.—, Pergalė, 1961, Nr. 3, p. 157.

⁶ Lietuvių literatūros istorija. Red. akad. prof. K. Korsakas, t. II, V., 1958, p. 485—486.

⁷ Pirmas spausdintas G. Petkevičaitės rašinys — Gabriela. Iš Panevėžio.—, Varpas, 1890, Nr. 10, p. 157—158.

⁸ G. Petkevičaitės „Padėkos laiškas ją sveikinusiems...“, LKLIR, F 30, Nr. 60.

⁹ Gabrielė Petkevičaitė, Atsiminimai.— Knygnešys, t. II, K., 1928, p. 119.

¹⁰ Reikšmingas šis G. Petkevičaitės pasisakymas: „Pradėjau šokių tokius straips-
nelius rašinėti į „Varpą“ tik Kudirkos „Varpo“ raginama, nes ir sapnuote niekuomet
nesapnavau rašyti spaudai, kadangi palinkimo prie rašymo savy nejutau“, LKLIR, GP I,
Nr. 8, p. 97.

porą laisvų vertimų¹¹ ir jau pasižyminčią publicistiniu patosu korespondenciją¹². Apskritai savo pirmaisiais žurnalistiniais rašiniais Bitė dar nesurado kelio nei į reikšmingą visuomeninę tematiką, nei į savo publicistinį talentą atitinkančią formą. Greičiausiai dėl šios priežasties jos slapyvardis nuo 1893 m. kurį laiką spaudoje beveik nesirodė.

Aptariant ankstyvojo „Varpo“ poveikį G. Petkevičaitėi, reikia pažymėti ir neigatyvią laikraščio įtaką būsimajai publicistei. XIX a. pabaigoje Bitės straipsniais laikinai atsiliepė kai kurios nacionalistinės „Varpo“ tendencijos¹³, apskritai svetimos G. Petkevičaitės asmenybei. Visuomeninės Bitės pažiūros veikė ir pozityvistinė „Varpo“ „tautinės vienybės“ idėja, kuri tam tikru laipsniu atspindėjo vėlesnę jos publicistiką.

Reikšmingos įtakos G. Petkevičaitės pažiūroms ir tolesnei publicistinei veiklai turėjo rašytojos suartėjimas su lietuvių nacionalinio išsivadavimo judėjimo demokratinio sparno veikėjais, publicistais, rašytojais. XIX a. pabaigoje Petkevičių namai palaipsniui tapo vienu nacionalinio judėjimo centrų Siaurės Lietuvoje. Čia vykdavo pasitarimai visuomeniniais klausimais¹⁴, būdavo svarstomos lietuvių rašytojų kūrybos problemos¹⁵ ir pan. Susibūrimų brandulį sudarė pažangios pasaulėžiūros veikėjai. Įvairių šaltinių duomenimis, XIX a. pabaigoje—XX a. pradžioje Joniškėlyje—Puziniškyje buodavo P. Avižonis, J. Biliūnas, L. Didžiulienė, V. Didžiulytė, J. Jablonskis, J. Juškytė, St. Kairys, Lazdynų Pelėda, St. Matulaitis, V. Mickevičius-Kapsukas, J. Saulys, J. Slapelis, P. Višinskis, Zemaitė. Bendraudama su šiais veikėjais, G. Petkevičaitė įsijungė į intensyvių visuomeninį darbą — organizavo draudžiamos literatūros platinimo punktą Puziniškyje¹⁶, rinko ir skelbė etnografinę medžiagą, atnaujino literatūrinę veiklą. Šiuo metu Bitė išėjo į plačios visuomeninės veiklos erdvę: rūpinimasis liaudies švietimo, nacionalinės literatūros ugdymo, kultūros kėlimo klausimais, veiklus ir kovingas charakteris glaudžiais ryšiais susiejo G. Petkevičaitę su lietuvių nacionalinio išsivadavimo judėjimo demokratinio sparno vadovais. 1902 m. Bitės slapyvardis buvo LDP aktyvo sąrašuose¹⁷, rašytoja dalyvaudavo šio aktyvo pasitarimuose¹⁸. G. Petkevičaitės dalyvavimas progresyviame visuomeniniame judėjime, iš jos asmenybės humaniško išplaukianti užuojauta liudžiai, šiuo laikotarpiu susiformavusios jos demokratiškos visuomeninės pažiūros sudarė pažangų rašytojos veiklos, tame tarpe ir publicistinės, pagrindą tiek XX a. pradžioje, tiek vėliau.

Įsijungusiai į nacionalinį išsivadavimą judėjimą G. Petkevičaitė žurnalistika tapo viena svarbesnių veiklos sričių. Nuo 1901 m. beveik kiekviename „Varpo“ numeryje buvo spausdinami Bitės „Pasikalbėjimai“ ir kitokie straipsniai. „Pasikalbėjimais“ prasidėjo tikroji G. Petkevičaitės publicistika. Juose išryškėjo esminiai Bitės publicistikos bruožai — visuomeninė problematika, aktyvus autorės santykis su aprašomuoju objektu, platus beletristinio vaizdo panaudojimas straipsniuose. „Pasikalbėjimų“ centre buvo nacionalinio išsivadavimo judėjimo problemos. Nacionalinio judėjimo sąvokos turinys Bitės straipsniuose buvo pažangus — tai

¹¹ Moksliškas išsilavinimas moterų Lietuvoje. — „Varpas“, 1892, Nr. 12, p. 165—166; Moterų darbai ant platinės dirvos. — „Varpas“, 1892, Nr. 12, p. 175.

¹² Bitė, Panevėžys. — „Okininkas“, 1892, Nr. 4/5, p. 167—172.

¹³ Plg. str. Bitė, Palanga. — „Varpas“, 1891, Nr. 11, p. 142—143; Bitė, Kaip per užsitikėjimą žydu Jurgis Baltaragis papuolė į vargą. — „Okininkas“, 1892, Nr. 6/7.

¹⁴ J. Avižonio atsiminimai. Rankraštis.

¹⁵ „Naujienu“ laiškas G. Petkevičaitėi, LKLIR, F 30, Nr. 471; G. Petkevičaitės atsakymas. — „Kultūra“, 1934, Nr. 11, p. 634.

¹⁶ M. Slapeliene, M. Piaseckaitės-Slapelienės lietuvių knygynas Vilniuje. — „Bibliotekininkystės ir bibliografijos klausimai“, t. IV, 1965, p. 138.

¹⁷ J. Bagdonas, Iš varpininkų veiklos. — „Varpas“ ir varpininkai, K., 1939, p. 211.

¹⁸ J. Biliūnienės-Matjošaitienės atsiminimai. Rankraštis.

visų pirma kova už geresnį, šviesesnį, sąmoningesnį liaudies gyvenimą. Kai kuriuos straipsnius G. Petkevičaitė paskyrė išimtinai liaudies gyvenimo problemoms — darbo valstiečių skurdo ir socialinės nelygybės kaimo klausimui¹⁹, dvarininkų ir darbo valstiečių interesų priešiškumui²⁰, liaudies gyvenimo gerinimo keliams apsvaistinti²¹. Publicistė „Pasikalbėjimuose“ smerkė dvarininkų, kunigų, buržuazinės inteligentijos indiferentiškumą ar priešišką pažangesnės nacionalinio išsivaduojamojo judėjimo idėjoms bei jėgoms. Iš kitos pusės, „Pasikalbėjimuose“ pasireiškė ir pozityvistinės ankstyvojo „Varpo“ idėja — „tautinės vienybės“ lozungo gynimas, šviečiamosios veiklos priešpastatymas politinei kovai. Nuoširdus G. Petkevičaitės pritarimas liaudies kovai prieš carizmo vykdomą nacionalinę priespaudą ir kartu — prieštaravimų pačiame nacionaliniame išsivadujamajame judėjime neįžiūrėjimas sudarė „Pasikalbėjimų“ idėjinio nenuoseklumo pagrindą.

*
*
*

Nauju ir reikšmingiausiu G. Petkevičaitės žurnalistinės veiklos etapu laikytinas 1905 m. revoliucijos ir Stolypino reakcijos laikotarpis²². Revoliucinė 1905—1907 m. tikrovė pastūmėjo G. Petkevičaitę į dar intensyvesnę visuomeninę veiklą, sustiprino demokratinius jos pasaulėžiūros pradus. 1905 m. Bitė dalyvavo audringajame „lietuvių suvaizdavime“ Vilniuje, P. Višinskio pradėtam redaguoti „Lietuvos ūkininkui“ parašė keletą liaudies nuotaikas atspindinčių straipsnių. 1907 m. pakilusi iš sunkios ligos, rašytoja aktyviai įsijungė į pagyvėjusį moterų judėjimą, ėmėsi Lietuvos moterų sąjungos organizavimo. Tačiau šiuo laikotarpiu Bitės veikloje svarbiausią vietą palaipsniui užėmė lietuviškos spaudos ugdymo, žurnalistinio darbo gerinimo problemos. Iš publicistės laiškų redakcijoms matyti, kad ji domėjosi kitų šalių laikraščių pobūdžiu, struktūra ir stengėsi jų pasiekimus taikyti lietuviškai periodikai. 1907 m. laiške „Lietuvos ūkininko“ redakcijai Bitė aprašė, kaip, jos manymu, turėtų atrodyti valstiečiams skiriamas savaitraštis²³. Patariamųjų ir kritinių pastabų ji pareiškė „Vilniaus žinių“ ir „Lietuvos žinių“ redakcijoms. 1907 m. Bitė įėjo į politikos, mokslo ir grožinės literatūros žurnalo „sumanytojų būrelį“, kuriam priklausė J. Biliūnas, P. Avižonis, J. Šaulys²⁴. Pagaliau „Vilniaus žinių“ bendrovės vadovų 1908 m. gegužės mėn. laišku pakviesta²⁵, G. Petkevičaitė atvyko Vilniun ir keletą mėnesių dirbo faktiniu laikraščio redaktoriumi. Dienraščio leidėjai teigiamai vertino šio meto redakcijos veiklą: „Kas link redakcijos, tai galima pasidžiaugti, kad prie jos pasisekė surasti darbininkai, kurie pilnai ir vieninteliai yra pasišventę šiam darbui ir kuriems pasisekė sukviesti nemažas būrys nuolatinių bendradarbių, nuolatinių rašytojų“²⁶. 1908 m. Bitė pati parašė apie 60 straipsnių — tai

¹⁹ Pasikalbėjimas. — „Varpas“, 1902, Nr. 6, p. 126—129.

²⁰ Pasikalbėjimas. — „Varpas“, 1902, Nr. 12, p. 269—272.

²¹ Pasikalbėjimas. — „Varpas“, 1901, Nr. 11, p. 122—123.

²² J. Kaminskas taip pat pabrėžia G. Petkevičaitės „publicistikos reikšmingumą 1905—1917 metų laikotarpio visuomeniniame gyvenime“. — „Pergalė“, 1961, Nr. 3, p. 157. Šį periodą reikėtų patikslinti, išskiriant iš jo pirmojo pasaulinio karo laikotarpį, nes karo metais Bitė savo rašiniais dalyvavo tik antiokupaciniame laikraštelyje „Liuosas kelias“ (vėliau „Laisvės kelias“), kuris buvo leidžiamas Panevėžio apylinkėse rankraščiu arba hektografuotiniu būdu, todėl platesnės visuomeninės reikšmės neturėjo.

²³ VUBR, D 839, p. 6—6a.

²⁴ Į pirmiečius plunksnos draugus atsiliepiamas. — „Vilniaus žinios“, 1907, Nr. 83.

²⁵ „Vilniaus žinių“ bendrovės laiškas G. Petkevičaitėi, LKLIR, F 30, Nr. 607.

²⁶ Bendrovės „Vilniaus žinioms“ leisti pranešimas. — „Vilniaus žinios“, 1908, Nr. 250.

buvo produktyviausi jos publicistinės kūrybos metai. Tačiau G. Petkevičaitė kaip tik šiuo laikotarpiu betarpiškai pajuto, kokius didelius reikalavimus visuomenės gyvenimas kelia spaudai ir kokia sunki yra lietuviškos spaudos būklė šių reikalavimų akivaizdoje. Iš laiško „Vilniaus žinių“ leidėjams matyti, kad publicistė nusivylė veikla redakcijos, kurioje nebuvo ryškesnių idėjinių gairių, klestėjo asmeniškumai, o „rišimas visų politiškių ir visuomenės klausimų — užverstas ant dviejų žmonių, ir taip skendančių redakcijos juodam darbe“²⁷. Prie šių neigiamų darbo aplinkybių prisidėjo tėvo liga, ir 1908 m. pabaigoje G. Petkevičaitė pasitraukė iš „Vilniaus žinių“. Bet tai nereiškė Bitės nusivylimo publicistine veikla apskritai. Priešingai, kaip tik šiuo metu G. Petkevičaitė galvojo apie savo žurnalistinių kvalifikacijų kėlimą ir profesionalią paramą lietuvių periodikai: „Svajojau ne sykį nuvažiuoti Heidelbergan arba Paryžiun ir paklausti kokius dvejus metus laikraštinkystės kursų ir pargrįžus kaip savo dalyko specialistė pradėti mūsų laikraštinkystės naują erą“²⁸. Publicistę ypač traukė darbas žurnale, galinčiame praplėsti ir grožinės kūrybos tribūną; 1909 m. į „Lietuvos žinių“ leidėjų sumanymą leisti tokį žurnalą G. Petkevičaitė atsakė: „Mano gyvenimo svajonė buvo ir yra dalyvauti mėnes. žurnalo redakcijoje! Galėčiau tik su džiaugsmu Jūsų pasiūlymą priimti“²⁹. Šiuo laikotarpiu žurnalistinę veiklą G. Petkevičaitė laikė geriausia savo visuomeninio darbo forma ir netrukus grįžo į ją, nepaisydama nepakankamo pasiruošimo ir asmeninio gyvenimo sunkumų. 1909 m. pabaigoje ji vėl pradėjo dirbti sunkų „Lietuvos žinių“ redaktoriaus darbą, intensyviai dalyvavo šiame laikraštyje savo publicistika. G. Petkevičaitė redagavo ir daugiausia savo straipsniais užpildė 1911—1912 m. ėjusį „Lietuvos ūkininko“ priedą moterims „Žibutę“.

1905—1907 m. revoliucijos bei Stolyfino reakcijos laikotarpiu G. Petkevičaitė savo žurnalistinę veiklą siejo išimtinai su liberaline periodika. Šio meto liberalinė lietuvių spauda visų pirma atspindėjo augančios lietuvių buržuazijos interesus. Liberalinės tendencijos šioje spaudoje pasireiškė buržuazijos reikalų kėlimu į pirmąjį planą, oportunistiniais santykiais su carizmu, liberaliniu požiūriu į darbininkų klausimą, tiek Lietuvos, tiek Rusijos revoliucinio judėjimo nutylėjimu, pastangomis diskredituoti liaudies akyse socialdemokratiją. Tačiau, kaip pažymėjo V. Mickevičius-Kapsukas, šiuo metu lietuviškoji buržuazija, kaip klasė, buvo silpna, dar neturėjo „galutinai nusistačiusi savo politinio veido“³⁰, ir tai ryškiausiai atsispindėjo liberalinėje periodikoje. Liberalinių laikraščių idėjinį neapibrėžtumą didino tariamasis jų atstovavimas visos tautos interesams, maskavimasis demokratinio, nepartinio laikraščio terminais, leidėjų ir redaktorių nepastovumas, dėl ko į redakcijų sudėtį įeidavo ir pažangesnių pažiūrų žmonių. Ideologinį liberalinės spaudos beformiškumą, be pačios buržuazijos politinio ištižimo, didele dalimi sąlygojo ir pačių laikraščių kryptis į informaciją ir utilitarizmą, atsiribojimas nuo visuomeninės-teorinės minties vystymo — nuo filosofinių, ekonominių, politinių problemų. Dėl šių priežasčių XX a. pradžios liberalinės krypties periodiniai leidiniai neturėjo apibrėžto idėjinio charakterio, aiškos politinės programos — tų bruožų, kurie, anot rusų revoliucinių demokratų, yra būtinai lai' raščiui. pretenduojančiam į visuomeninės minties vadovus.

Liberalinės spaudos politinis amorfizmas sudarė sąlygas pasirodyti jos puslapiuose ir pažangios pasaulėžiūros publicistams. Aptariamojo

²⁷ G. Petkevičaitės laiškas „Vilniaus žinių“ redakcijai, LKLIR, F 20, Nr. 595.

²⁸ G. Petkevičaitės laiškas iš „Lietuvos žinių“ redakcijos archyvo, VUBR, E 320, p. 1b.

²⁹ G. Petkevičaitės laiškas iš „Lietuvos žinių“ redakcijos archyvo, VUBR, E 320, p. 1.

³⁰ V. Kapsukas, Lietuvos buržuazijos stiprėjimas ir jos reikalų reišėjai.— Raštai, t. V, 1962, p. 130.

laikotarpio liberalinėje lietuvių periodikoje dalyvavo tiek demokratinų, tiek socialistinių pažiūrų rašytojai, publicistai: Z. Aleksa, P. Avižonis, J. Bagdonas, J. Biliūnas, M. Biržiška, P. Bugailiškis, V. Didžiulytė, K. Jasiukaitis, J. Krikščiūnas-Jovaras, St. Matulaitis, G. Petkevičaitė, K. Stiklius, J. Šaulys, P. Višinskis, J. Žymantienė ir kt. Šių autorių ryšiai su liberaline periodika buvo netolygūs, priklausomai nuo politinės situacijos krašte, nuo socialistinės spaudos būklės ir kitų aplinkybių. Tačiau jų straipsnių visuma sudarė tam tikrą demokratinų idėjų atramą prieš liberalines tendencijas buržuazinėje periodikoje.

Iš anksčiau išvardytų publicistų, kurių dauguma buvo socialistinės spaudos bendradarbiai, Bitė pastoviausiai dalyvavo liberalinėje periodikoje. Tačiau G. Petkevičaitės idėjinės pozicijos daugeliu atvejų nesutapo su liberalinės spaudos linija — publicistė buvo viena aktyviausių demokratinų idėjų atstovų liberaliniuose laikraščiuose. Tai matyti tiek iš publicistės pažiūrų į spaudą, tiek iš jos santykių su idėjinėmis lietuvių periodikos kryptimis, pagaliau iš atskirų problemų traktavimo publicistikoje.

Į spaudą Bitė žiūrėjo kaip į visuomeninių idėjų kovos formą. Straipsnyje „Tūkstantinis numeris“ publicistė pabrėžė, kad tiek Europos, tiek lietuviškos spaudos istorija yra pažangios ir reakcinės spaudos kovos istorija. Jei reakcinėje spaudoje G. Petkevičaitė matė valdančiųjų sluoksnių priemonę saugoti konservatyvius gyvenimo pamatus, tai progresyviąją spaudą ji visų pirma siejo su beteisiška liaudies padėtimi klasinėje visuomenėje, matė joje liaudies geresnio gyvenimo siekimo atspindį: „Juk tai nuskaustosios žmonijos didžiulia! Juk ji skenda per daug sunkiuose darbuose, nepakeliamuose varguose. Aišku, jog ta skaudžiamoji didžiulia, o ne kas kitas skina naujų užmanymų takus, kad ji, o ne kas kitas gamina pirmieviškus raštus, kurie stengiasi visuomenės gyvenimą vis tolyn stumti, vis naujuose, vis tobulesniuose pavidaluose apreikšti“³¹. Bitė buvo progresyvios, kovingos spaudos šalininkė, todėl kitaip, negu liberalinių laikraščių leidėjai, suprato periodikos paskirtį. Jei „Vilniaus žinių“ leidėjai pagrindinį dėmesį skyrė finansinei dienraščio pusei, laikraščio funkcijas ribojo paskirų asmenų tvarkoma informacija bei reklamomis, tai G. Petkevičaitė laikraštį laikė visuomeninių nuotaikų, visuomeninės nuomonės barometru ir progresyvių pažiūrų organizatorium visuomenėje. Apie redaktoriaus kuriamus vedamuosius ji rašė: „...jauti ir žinai, jog tavo įžengiamieji tveria mūsų šalies politiką ir draug turi auklėti ateinančią kartą, būsimus kovotojus už tėvynės gerovę“³². Publicistė reikalavo, kad apie svarbiausių visuomeninių klausimų nušvietimą laikraštyje spręstų ne paskiri asmenys, o prie redakcijos sukurta taryba. Bitė teisingai pastebėjo, kad carinės reakcijos laikotarpiu liberalinė lietuvių spauda nepajėgė atsistoti visuomeninės minties vadovo poste: „Skaitydama savo (taip pat ir lenkiškų daugumą laikraščių), turiu visuomet jausmą, jog trokštame ankštoje vietoje, įpuolę į duobę miname ant vietos, nerasdami išėjimo į platesnę erdvę“³³.

G. Petkevičaitė piktinosi spausdintojo žodžio virtimu preke kapitalinėje visuomenėje ir šio reiškinio simptomais lietuviškoje periodikoje. Bitė svajotojo padaryti dienraštį „laisvos minties“ organu, nepriklausomu pirmiausia nuo leidėjų-finansininkų, pavyzdžiui, Vileišių, kurie „su savo laikraščių leidimais jau gana skaitytojams širdį paėdė“³⁴. Nors G. Pet-

³¹ G. P., Tūkstantinis numeris.— „Vilniaus žinios“, 1908, Nr. 162.

³² G. Petkevičaitės laiškas „Vilniaus žinių“ redakcijai 1909 m., LKLIR, F 20, Nr. 595.

³³ G. Petkevičaitės laiškas iš „Lietuvos žinių“ redakcijos archyvo, VUBR, E 320,

p. 1c.

³⁴ G. Petkevičaitės laiškas iš „Lietuvos žinių“ redakcijos archyvo, VUBR, E 320,

p. 1c.

kevičaitės pritarimas „laisvos minties“, „bepartyvinio“ laikraščio idėjai apskritai buvo objektyvistinis, reikia pažymėti, kad publicistė visų pirma saugojosi „partyviškumo“ iš dešinės. Tai rodo jos atsakymas į „Vilniaus žinių“ bendrovės kvietimą grįžti redakcijon 1909 m. pradžioje. Tuo metu iš laikraščio leidėjų ką tik buvo pasitraukęs St. Matulaitis, redaktorium dirbo M. Biržiška, ir „Vilniaus žiniuose“ tebesijautė neseniai sustiprėjusi carinės administracijos, reakcijos, klerikalizmo kritika. G. Petkevičaitė sutiko dirbti „Vilniaus žiniuose“, jei laikraščio pakraipa „nei ant plauko nepadešinės“³⁵.

Sie pasisakymai liudija, kad G. Petkevičaitės pažiūros žurnalistikos klausimais eile atvejų buvo radikalesnės už bendrąją liberalinės periodikos liniją. Tik šias pažiūras Bitė realizavo daugiau publicistinėje, o ne redakcinėje veikloje.

Liberalinės spaudos santykiai su kitomis idėjinėmis lietuvių periodikos kryptimis po 1905 m. buvo priešiški. Šiuo laikotarpiu liberaliniai publicistai tebedė neesminę kovą prieš klerikalinę spaudą dėl įtakos liaudžiai ir ypač puolė socialistinius leidinius. G. Petkevičaitė nepalankiai žiūrėjo į lietuviškų laikraščių ginčus, kuriuose visuomeninę polemikos esmę dažnai temdė siauri asmeniniai ar grupiniai interesai. „Baisiai nemėgstu polemikų ir nemoku jų vesti“³⁶, — rašė Bitė 1908 m. „Vilniaus žinių“ redakcijai. Tačiau G. Petkevičaitės santykiai su klerikaline ir socialistine lietuvių periodika nebuvo perdėm pasyvūs. Klerikalinę spaudą Bitė laikė reakcinga. Straipsnyje „Tūkstantinis numeris“ publicistė pabrėžė, kad dvasiniškijos leidžiami laikraščiai yra konservatyvių gyvenimo pamatų saugotojai, pažangios minties priešai. Tame pačiame straipsnyje Bitė akcentavo, kad klerikalinės lietuvių periodikos vaidmuo nacionaliniame išsivaduojamajame judėjime buvo daugiausia neigiamas. Aštrius kritikos žodžius klerikalinės spaudos adresu Bitė pareiškė „Lietuvaitės“ recenzijoje³⁷, kurioje publicistė piktinosi reakcingomis kunigijos pastangomis slopinti spaudoje besireiškiantį moters veržimąsi iš bėteisiškumo. Minėtina Bitės kritika klerikalams artimos „Vilties“ adresu³⁸, kurioje publicistė smarkiai laikraščio vadovus už nacionalistinių-antisemitinių tendencijų toleravimą „Vilties“ puslapiuose. Deja, tokie aštresni Bitės pasisakymai klerikalių laikraščių adresu buvo epizodiniai. Apskritai klerikalinės periodikos atžvilgiu publicistė laikėsi gana rezervuotai. Greičiausiai šią poziciją G. Petkevičaitėi diktavo nenoras didinti kunigų priešiškumą pasaulietinei periodikai³⁹.

G. Petkevičaitės santykiai su socialistine periodika visiškai neatitiko liberalinės spaudos linijos. Bitė neprisidėjo prie liberalinių publicistų puolimo prieš socialistinius laikraščius, priešingai, jos straipsniuose rado atgarsį kai kurios socialistinės periodikos mintys. Pavyzdžiui, 1907 m. G. Petkevičaitė vienintelė liberalinėje spaudoje iškėlė reikalavimą steigti dvaruose mokyklas darbininkų ir kumečių vaikams, rūpintis miesto neturtingųjų švietimu⁴⁰ — tai buvo šio laikotarpio socialistinės spaudos straipsnių švietimo klausimais leitmotyvas. G. Petkevičaitės straipsniuose moterų klausimu taip pat atsispindėjo autorės domėjimasis socialistine publicistika. Straipsnio „Tūkstantinis numeris“ teorinėje dalyje ryšku so-

³⁵ G. Petkevičaitės laiškas „Vilniaus žinių“ redakcijai, LKLIR, F 20, Nr. 595.

³⁶ G. Petkevičaitės laiškas „Vilniaus žinių“ redakcijai, LKLIR, F 30, Nr. 39.

³⁷ G. P., „Lietuvaitė“, 1910 metai, Nr. 1—9.—„Lietuvos žinios“, 1910, Nr. 92.

³⁸ G. Petkevičaitė, Paaikškinimas sulig...—„Vilniaus žinios“, 1908, Nr. 20.

³⁹ G. Petkevičaitės sąsiuvinyje tarp kitų programinių V. Kudrikos idėjų yra šitoks įrašas: „jeigu lietuviški laikraščiai nori užsilikti, tai tegul kunigų neužkabina!“ LKLIR, F 30, Nr. 1042.

⁴⁰ G. Petkevičaitė, Inteligenčių moterų priedermės sulig jaunosios kartos.—„Vilniaus žinios“, 1907, Nr. 173.

cialistinių minčių apie klasinį kultūros charakterį atspindžiai, todėl kai kurie šio straipsnio momentai ano meto liberalinėje lietuvių periodikoje skambėjo itin pažangiai, pvz.: „Kapitalistiškoji visuomenės tvarka vakarinėj Europoj ne nuo šiandien apvertė ir ne medžiagiškus žmonių turtus į pirkinius. Ten ne nuo šiandien perkama ir sąžinė, ir garbė, ir rašytasis žodis“⁴¹.

G. Petkevičaitė savikritiškai priimdavo socialistinės spaudos pastabas jos straipsnių adresu, kartais kritiką pritaikydavo sekančiuose savo rašiniuose. 1913 m. V. Kapsukas „Vilnyje“ kritikavo G. Petkevičaitės straipsnį „Smulkiosios Pramonės ir Liaudies Dirbinių Paroda“ už tai, kad autorė nematė Lietuvos kaime smulkiosios pramonės dirbinių gamintojų, ypač bežemių ir mažžemių tarpe⁴². Po kurio laiko Bitė rašė: „Gal ir per mažai mūsų laikraščiuose buvo iki šiol mūsų visuomenės akys kreipiamos į tai, kokia paspartis mūsų mažžemių ir bežemių jų ekonominiame padėjime gali tapti mažoji pramonė ir liaudies dirbiniai“⁴³. 1914 m. V. Kapsukas kritikavo liberalinius laikraščius, kad šie nejungė lietuviškos spaudos atgavimo sukurtųjų su tuometine periodikos padėtim, su kova už spaudos laisvę, nepaminėjo naujo carinio spaudos įstatymo projekto, nukreipto prieš darbininkišką spaudą⁴⁴. Kritika lieti ir G. Petkevičaitės straipsnį. Jubiliejinio „Lietuvos žinių“ numerio vedamajame G. Petkevičaitė jau kvietė „kelti balsą prieš tokį spaudos varžymą ir visomis išgalėmis ginti spausdinto žodžio laisvę“⁴⁵.

Socialistinių minčių atspindžiai Bitės straipsniuose buvo daugiau atsitiktiniai, išoriniai ir nereikšmės publicistės pritarimo socialistinei ideologijai apskritai. Tačiau domėjimasis socialistine spauda, pritarimas kai kurioms socialistinės periodikos mintims, tolerancija socialdemokratų kritikai buvo vienas G. Petkevičaitės publicistikos demokratiškumo šaltinių aptariamuoju laikotarpiu.

* *

*

1905–1907 metų revoliucijos ir Stolypino reakcijos laikotarpio G. Petkevičaitės publicistikos visuomeninę reikšmę didelė dalimi sąlygojo straipsnių tematika, kuri buvo gana plati. Publicistė atsiliepė į daugelį klausimų, visu aštrumu iškilusių prieš Lietuvos visuomenę audringu socialinių, politinių ir kultūrinių poslinkių laikotarpiu. Tačiau Bitės publicistikoje galima išskirti kelias temas, labiausiai jaudinusias autorę, kurioms ji paskyrė geriausius savo straipsnius, tai — liaudies švietimas, moterų klausimas, buržuazinės inteligentijos kritika. Šių temų vyravimą Bitės publicistikoje sąlygojo objektyvi jų svarba aptariamuoju laikotarpiu ir tai, kad su jų sprendimu buvo glaudžiai susijęs pačios rašytojos gyvenimo kelias, jos visuomeninė veikla. Gilesnis teorinis ir praktinis šių reiškinų pažinimas leido publicistei nušviesti juos objektyviau, t. y. pažangiau.

Išskirtinę vietą G. Petkevičaitės publicistikoje užėmė liaudies švietimo, mokyklos klausimai. Šios temos svarbą Bitės straipsniuose lėmė didelis švietėjiškų idėjų vaidmuo publicistės pasaulėžiūroje, ilgametis jos darbas slaptose mokyklose, liaudies švietimo poreikių pažinimas. G. Pet-

⁴¹ G. P., Tūkstantinis numeris.—„Vilniaus žinios“, 1908, Nr. 162.

⁴² V. Kapsukas, Paroda ir demokratai.—Raštai, t. V, V., 1962, p. 49–53.

⁴³ G. P., Rūpinkimės liaudies dirbiniais.—„Lietuvos žinios“, 1914, Nr. 98.

⁴⁴ V. Kapsukas, Sukaktuvės.—Raštai, t. V, V., 1962, p. 186–194; V. Kapsukas, Liberalų laikraščiai ir spaudos sukaktuvės.—Raštai, t. V, p. 321–322.

⁴⁵ G. P., 10 metų mūsų spaudos atgavimo sukaktuvės.—„Lietuvos žinios“, 1914, Nr. 87.

kevičaitė visada didžiai rūpinosi augančios kartos formavimu, nes matė joje naujų gyvenimo pradų, progreso nešėją: „Kiekviena nauja karta, tai naujas protavimo lobis, tai naujos mintys, tai nauji jausmai, ką tik prazdydę, pilni dar aušros kvapų ir grožio. Tai darbai, nauju sluoksniu užgulantieji senuosius, juos vis aukštyn prie idealo saulės keldami“⁴⁶. G. Petkevičaitė galėjo kvalifikuotai pasisakyti spaudoje mokyklos klausimais, nes buvo susipažinusi su savo meto pedagogikos pasiekimais, sekė visuomenės kovą už mokyklos demokratizaciją Rusijoje, žavėjosi L. Tolstojaus valstietiškos mokyklos idėjomis. Rašyti liaudies švietimo tema Bitė skatino ir mokyklos klausimo aktualumas aptariamuoju laikotarpiu.

Švietimo pertvarkymas demokratiniais pagrindais buvo vienas 1905 m. revoliucijos Lietuvoje tikslų, todėl mokyklos problemos užėmė svarbią vietą visų idėjinių krypčių spaudoje tiek revoliucijos, tiek porevoliucinio laikotarpio. Liaudies švietimo klausimais šiuo metu nemaža rašė ir patys mokytojai, nes „1905—1907 m. revoliuciniai įvykiai išjudino mokytojus, suaktyvino jų pedagoginę bei visuomeninę veiklą“⁴⁷. Revoliucijos ir porevoliucinio laikotarpio spaudoje akivaizdžiai išryškėjo skirtingas klasinis švietimo klausimų supratimas.

Socialistinė spauda kritikavo visų pirma antiliaudinę, išnaudotojišką carinės mokyklos esmę, kėlė privalomo nemokamo mokymo, bažnyčios atskyrimo nuo mokyklos idėjas, reikalavo, „1) kad dvarų darbininkai būtinai priverstų dvarponius įtaisyti kiekviename dvare mokyklą, 2) kad mažžemiai ir bežemiai, leisdami savo vaikus tarnauti pas ūkininkus, būtinai išsiderėtų, kad per žiemą jų vaikai būtų išmokinti lietuviškai bent skaityti ir rašyti“⁴⁸.

Klerikalinėje spaudoje taip pat dažnai buvo rašoma apie švietimo reikšmę, mokslo galybę, tačiau klero publicistai visų pirma rūpinosi bažnyčios įtaka mokyklai, jaunimui, smerkė ateistinį mokymą ir siekė „apšvietimo tikro, pilnai žmogiško, kultūriškai visuomeniško, paremto ant neatmainomo Kristaus mokslo“⁴⁹.

Ypač daug dėmesio švietimo, jaunimo auklėjimo klausimams skyrė liberalinė spauda. Tai rodo pastovi rubrika „Mokyklų ir mokytojų reikaluose“ „Vilniaus žiniose“, laikraščių priedų — „Mokyklos“, „Jaunimo“, „Aušrinės“ — įsteigimas. Liberalinių publicistų straipsniuose šiuo metu atspindėjo reformistinis švietimo klausimo perversinimas klasinėje visuomenėje. 1906 m. K. Puida atvirai rašė: „Mūsų ateitis prigul vien nuo mokyklos, ir jos sutvarkymu privalo užsiimti kiekvienas, kuriam rūpi tautos ateitis“⁵⁰. Tačiau švietimo sąvoka liberaliniuose laikraščiuose dažniausiai buvo apribojama pasiturinčių sluoksnių, ūkininkų vaikų švietimu. Straipsniuose daugiausia buvo svarstomos dėsťmosios kalbos, lietuvių mokytojų vietos porevoliucinėje mokykloje problemos. „Mokyklos“ turinį sudarė daugiausia profesinio pobūdžio straipsniai, kuriuose buvo keliami antraeiliai švietimo klausimai. Apskritai liberalinė spauda revoliucijos ir Stolypino reakcijos laikotarpiu neiškėlė nei pažangaus liaudies mokyklos idealo, nei realių kelių švietimui demokratizuoti.

G. Petkevičaitės publicistika atstovavo demokratinėms liaudies švietimo klausimo tendencijoms liberalinėje spaudoje. Reikšmingą Bitės straipsnių pradą sudarė carinės mokyklos kritika. 1908 m. straipsniuose „Apšvietimo reikalai“, „Skaičių sauja“, „Žmonių švietimas“ publicistė

⁴⁶ G. P., Atgijimo ženklai.— „Lietuvos žinios“, 1910, Nr. 26.

⁴⁷ K. Zukauskas, Iš Lietuvos mokyklos istorijos, K., 1960, p. 34.

⁴⁸ M. (St. Matulaitis), Kokios mokyklos mums reikalingos?— „Naujoji gadynė“, 1906, Nr. 21, p. 421.

⁴⁹ A. Dambrauskas, Prie mūsų moterų veikimo.— „Draugija“, 1909, Nr. 25, p. 34.

⁵⁰ Alfa, Mokykla ir jos uždavinys.— „Vilniaus žinios“, 1906, Nr. 20.

iškėlė nuolat augančius švietimo poreikius Rusijos imperijoje ir nušvietė reakcingą carizmo politiką, pasmerkiančią liaudį tamsumui ir atsilikimui, teikiančią militarizmui pirmenybę prieš liaudies švietimą. Carizmo nesirūpinimą masių švietimu G. Petkevičaitė išryškino skaičių kalba, atskleidžiamą, kad kiekvienam besimokančiam Rusijos valstybė skiria elgetiškas lėšas, kurių dalis dar sunaudojama ne pagal paskirtį⁵¹, kad švietimo išlaidos Vilniaus gubernijoje sudaro 5–8% biudžeto, kad valdininkams ir popams valdžia išleidžia lėšų beveik keturis kartus daugiau, negu mokykloms ir pan.⁵² Kaip tokios politikos rezultatą publicistė nurodė nepaprastą mokyklų stoką šalyje: „Sodžiaus mokyklos vaikų grūstė prigrūstos ir, nebesant vietos, nei pusė norinčių įstoti nepriimama. Miesto žemos mokyklos taip pat jau seniai yra per ankštos, kad įstengtų sutalpinti tiek vaikų, kiek yra mokslo pageidaujančių. Vidurinėse mokyklose ir universitetuose ir kitose mokslo įstaigose vos kelintasis procentas tėra priimamas mokslan besiskverbiančio jaunimo“⁵³. G. Petkevičaitė neigiamai charakterizavo ir pačią carinės Rusijos mokyklą — jos mokymo turinį, metodus. Publicistė smerkė represines carizmo priemonės švietimo srityje, kaip pažangių mokytojų šalinimą iš darbo, universitetų užtvėrimą įvairiais aplinkraščiais ir pan., dėl kurių „ir taip mažas mokyklų skaičius liko ne mokslo židiniu, bet platinimo valdžiai geistinių politišku pažiūrų“⁵⁴.

Itin aštriai Bitė pasisakė prieš mokyklos naudojimą rusifikacijos tikslams. Straipsnyje „Kokių mums reikia liaudies mokyklų“ G. Petkevičaitė nušvietė, kaip gimtosios vaikų kalbos išgijimas iš mokyklos iškraipo mokymo turinį ir metodus, nugrėžia mokslą nuo gyvenimiškų poreikių, neigiamai veikia mokinį ir pedagogą. 1905 m. revoliucijos laikotarpio liaudies veiksmuose, sulietuvinant mokyklas, G. Petkevičaitė įžiūrėjo ne nacionalistinę prasmę, kaip tai darė buržuaziniai ideologai, bet pastangas pakeisti liaudies švietimo kryptį: „Ne svetimos tautos neapykanta vertė mūsų sodietį maištininku, sukilėliu tapti, tik tos mokinimo sistemos, kuri it kirminas medžio šaknis — taip ji mūsų šalies apšvietimą graužė, naikino“⁵⁵.

G. Petkevičaitės straipsniuose iškyla ir pozityvus liaudies mokyklos idealas. Svarbiausias šios mokyklos bruožas — kad joje turėtų galimybę mokytis visi vaikai, nežiūrint socialinės padėties. Rūpinimasis visų pirma neturtingų vaikų švietimu raudonu siūlu eina per daugelį Bitės straipsnių švietimo klausimais, ir tai labiausiai išskiria juos liberalinėje spaudoje. Liaudyje G. Petkevičaitė matė nemažą gabių ir net talentingų vaikų, mokslo neprieinamumą jiems laikė šiurkščia visuomenine neteisybe, kuriai taisyti paskyrė savo ilgametį darbą „Žiburėlyje“, o vėliau nemažą publicistikos dalį. Savo rūpinimąsi tais, kurie „ir alkani, ir juodi, ir nuogi“, Bitė pabrėžė savo atsakyme J. Herbačiauskui, užbaigusi jį apibendrinančiu vaizdėliu-dialogu, atskleidžiančiu liaudies veržimąsi į šviesą:

„— Ar nori mokytis daugiau?

Palšas vaikiškas veidelis sužibėjo, tarytum saulės spinduliai būtų jį apšvietę. Lūpos, ligi šiol taip rimtos, išsiviepus, tarytum didžiausią linksmybę išgirdo.

— Noriu,— ištarė jos“⁵⁶. Skriaudą liaudies vaikams G. Petkevičaitė ypač jautė, apžvelgusi pedagogikos pasiekimus, prieinamus tik pasiturintiems. 1908 metais, po vaikų knygų ir pedagoginių priemonių parodos

⁵¹ G. P., Zmonių švietimas.— „Vilniaus žinios“, 1908, Nr. 128.

⁵² G. P., Skaičių sauja.— „Vilniaus žinios“, 1908, Nr. 120.

⁵³ G. P., Apšvietimo reikalai.— „Vilniaus žinios“, 1908, Nr. 113.

⁵⁴ G. P., Zmonių švietimas.— „Vilniaus žinios“, 1908, Nr. 128.

⁵⁵ G. P., Kokių mums reikia liaudies mokyklų.— „Vilniaus žinios“, 1908, Nr. 130.

⁵⁶ G. Petkytė, Ar iš tikrųjų Lietuva nesirūpino ligšiol savo jaunomene?— „Vilniaus žinios“, 1906, Nr. 185.

Vilniuje, publicistė su kartėliu rašė: „Akys nuo tų turtų neatsitraukia, o mintys bėga toli toli iš tų puikių elektrika apšviestų rūmų po šiaudiniu sodžiaus stogu... prie vaikučių ir pusnuogių, ir pusalkanių. Sirdis sudreba jų atsiminus. Ten ne rimtai ir giliai manančių žmonių patarimai juos auklėja, bet šiurkštūs žodžiai, barimai, rykštė, kumščiavimas“⁵⁷.

Bitė ne tik konstatavo liūdną vargingųjų vaikų mokyimo padėtį, bet ir ieškojo kelių jai pagerinti. 1907 m. moterų suvažiavime Kaune rašytoja kvietė Lietuvos moteris inteligentes rinktis pradinių klasių mokytojos profesiją, kovoti už geresnes sąlygas liaudies mokykloje, ypač atkreipti dėmesį į neturtingųjų švietimą. „Moterys inteligentės, besirūpindamos vaikų mokslu, turi nepamiršti vargingiausiųjų iš jų. Valsčiaus mokyklas lanko daugiausia pasiturinčiųjų ūkininkų sūnus, o dvarų darbininkų vaikai palieka juk be nieko... Reikalaukime užtat ištisai visoje Lietuvoje, kad didesniuose dvaruose būtų įkuriamos darbininkų vaikams mokyklos“⁵⁸. Bitė taip pat kvietė moteris „tyrinėti miesto didžiausiųjų neturtėlių vaikų padėjimą ir skleisti jų tarpe apšvietimą, arba tvirti tam tikslui visokios rūšies neapmokamas mokyklas, arba medagiškai padėti besimokantiems“⁵⁹. Kaip kai kurių dvarininkų išlaikomos mokyklos pavyzdį, publicistė aprašė Gubernijos ir Ginkūnų mokyklas, kuriose mokėsi darbininkų bei kumečių vaikai, gaudami jose nemokamai mokymo priemones⁶⁰.

Ypač daug dėmesio G. Petkevičaitė skyrė darbo valstiečių vaikams, siekiantiems aukštesnio mokslo. Savo straipsniuose publicistė dažnai ragino remti „Žiburėlį“ ir kitokiais būdais šelpti nepasiturintį jaunimą. Nusiųsusi buržuazinės inteligentijos abuojuose besimokančiųjų vargams, Bitė ragino pačius moksleivius ieškoti pragyvenimo šaltinių — kėlė idėją jungti mokymąsi su gamybiniu darbu, pabrėždama ne tik materialinius, bet ir pedagoginius tokio darbo ir mokslo derinio privalumus⁶¹.

G. Petkevičaitė plačiai suprato patį liaudies švietimo turinį, ypač pabrėžė lavinamąjį mokymo reikšmę. Kritikuodama carinę mokyklą, kurioje vaikui į galvą kemsamos nereikalingos žinios, Bitė reikalavo „mokyklų, kurios, tariant liaudies žodžiu, „vaikui akis įdėtų“, t. y. tokių, kurios įstengtų savo mokiniams pamatus tolimesnio savarankiško proto plėtojimosi“⁶².

Stolyfino reakcijos metais, kada buržuazinė inteligentija krypo į miesčionišką individualizmą, pažangią reikšmę turėjo Bitės reikalavimas, kad mokykla auklėtų ne pasyvų gyvenimo stebėtoją, bet jo kūrėją ir kovotoją už aukštus idealus: „pedagogija, priruošdama žmogų prie gyvenimo, turi jį mokyti kovoti už visa tai, kas žmonijai didžiausią naudą suteikia. Taip, mokyti kovoti, o ne bėgti iš kovos lauko“⁶³. Savo straipsniuose publicistė skatino ir patį jaunimą ieškoti moksle ne vien siauros profesijos šaltinio, bet gilesnio žmogaus gyvenimo įprasminimo, aiškino, „...jog mokslas, ypač aukštesnis mokslas,— tai ne vien sauso amato išsimokymas, to amato, kurs vien didžiausią rublių skaičių gamintų, bet draug išsimokymas ir užtraukimas sąmoningai ant savęs didelių ir prakilnių žmogaus-piliečio priedermių. Tokių priedermių, kurios

⁵⁷ G. P., Mintys, sukeltos „Vaiko“ parodos.— „Vilniaus žinios“, 1908, Nr. 206.

⁵⁸ G. Petkevičaitė, Inteligencijų moterų priedermės...— „Vilniaus žinios“, 1907, Nr. 173.

⁵⁹ G. Petkevičaitė, Inteligencijų moterų priedermės...— „Vilniaus žinios“, 1907, Nr. 173.

⁶⁰ G. Petkevičaitė, Zubovo mokyklos.— „Vilniaus žinios“, 1906, Nr. 220.

⁶¹ G. P., Prie moksleivių vargų.— „Lietuvos žinios“, 1913, Nr. 37.

⁶² G. P., Kokių mums reikia liaudies mokyklų.— „Vilniaus žinios“, 1908, Nr. 130.

⁶³ G. P., Sofijos Ciurlionienės (Kymantaitės) „Lietuvoje“ kritika.— „Lietuvos žinios“, 1911, Nr. 2.

ne vien mokyto žmogaus dvasią paverčia į puikią šventvietę, bet nuo kurių šviesiau lieka mokyto žmogaus šeimoje ir visuomenėje“⁶⁴.

Be šių esminių reikalavimų, G. Petkevičaitė mokyklai kėlė ir kitų svarbių uždavinių — ugdyti vaikų meilę mokslui, jungti protinį ir fizinį darbą, plėsti mokyklos ryšius su tėvais. Publicistė pritarė ano meto spaudoje populiariai suaugusių švietimo idėjai ir karštai kvietė jaunimą mokytis.

Carinei mokyklai nepatenkinant liaudies švietimo poreikių, G. Petkevičaitė skatino ir kitokias švietimo formas, „...ragino steigti įvairias švietimo draugijas, knygynėlius ir bibliotekas kaimo vietovėse, skatino rengti žemės ūkio, pramonės, amatų parodas ir pati apie jas išsamiai rašydavo“⁶⁵.

G. Petkevičaitės straipsniai liaudies švietimo klausimais užima svarbią vietą ano meto liberalinėje lietuvių spaudoje. Si Bitės publicistikos dalis turėjo pažangios reikšmės, nes giliai kritikavo carinę mokyklą, teigė demokratiškos mokyklos idealą, reikalavo ugdyti visuomenišką asmenybę. Šią reikšmę didino ir straipsnių publicistinis patosas, grindžiamas karštu autorės noru padėti neturtingai moksleivijai, nuoširdžiu susirūpinimu šviesesne jauniosios kartos ateitimi.

* * *

Svarbią vietą G. Petkevičaitės publicistikoje užima moterų klausimas. Domėtis juo Bitė skatino šeimoje patirta skriauda, užkirtusi jai, kaip mergaitei, kelią į universitetą, taip pat moterų klausimo kilimas XIX a. pabaigos visuomenės gyvenime bei „Varpo“ puslapiuose. Jau pirmaisiais savo rašiniais Bitė prašoko „Varpo“ publicistus, kėlusius moterų klausimą tik nacionalinės šeimos prasme, atkreipdama visuomenės dėmesį į moteris, kurios „pradedama numatyti, kad jos ne kvietkos ir ne lėlės, ir, supratusios savo pareigas, nori koku nors doru būdu prisidėti prie darbo, teikiančio labą tėvynei“⁶⁶. XX a. pradžioje G. Petkevičaitė domėjosi feministiniu judėjimu užsienio šalyse, susipažino su įvairiomis moterų klausimo sprendimo teorijomis, tame tarpe ir su A. Bebelio mintimis. Aktyvus dalyvavimas nacionaliniame judėjime iškėlė rašytoją į veikliausių Lietuvos moterų ratą. 1907 m. Bitė buvo laikoma „drąsiausia, aktyviausia ir žinomiausia tų laikų moterų veikėja“⁶⁷, todėl jai buvo pasiūlyta vadovauti moterų suvažiavimui. Suvažiavimas atskleidė G. Petkevičaitėi Lietuvos moterų visuomeninį sąmonėjimą, 1905 m. revoliucijos įtakoje išaugusį liaudies moterų aktyvumą ir paskatino Bitę dar intensyviau įsijungti į organizacinę bei publicistinę moterų judėjimo veiklą. G. Petkevičaitės iniciatyvą palaikė ir Žemaitės artimos pažiuos moterų klausimu jų bendro gyvenimo Puziniškyje laikotarpiu; apie tai kalba abiejų rašytojų bendravimas Lietuvos ir Rusijos moterų suvažiavimuose⁶⁸.

Pagrindiniu savo veiklos moterų judėjime uždaviniu G. Petkevičaitė laikė visuomeninės moterų sąmonės ir veiklos žadinimą. Suvažiavime nuskambėjęs publicistės raginimas moterims išeiti už šeimos interesų rato, „su didžiausiu spėku įtempimu kibti į visuomenės darbą“⁶⁹ — raudo-

⁶⁴ G. P., Atgijimo ženklai. — „Lietuvos žinios“, 1910, Nr. 26.

⁶⁵ J. Kaminskas, G. Petkevičaitė-Bitė — publicistė. — „Pergalė“, 1961, Nr. 3, p. 158.

⁶⁶ Moterų darbai ant platesnės dirvos. Pagal E. Roseval parašė Bitė. — „Varpas“, 1892, Nr. 12, p. 175.

⁶⁷ O. Baleckienė, P. Januškevičius apie I-ji lietuvių moterų suvažiavimą. — „Naujoji vaidilutė“, 1937, Nr. 9, p. 388.

⁶⁸ Į suvažiavimą Kaune G. Petkevičaitė išvyko dalinai Žemaitės iniciatyvos dėka, G. Petkevičaitės kalba. — „Moteris ir pasaulis“, 1938, 1/2, p. 6.

⁶⁹ G. Petkevičaitė, Inteligenčių moterų. — „Vilniaus žinios“, 1907, Nr. 172.

na gija eina per eilę šio meto Bitės straipsnių. Moterų klausimo esmę G. Petkevičaitės publicistikoje sudarė moters savarankiškumo idėja, ekonominės, kultūrinės, moralinės moterų lygybės su vyrais idėja. Tačiau eile atvejų 1907–1908 metais Bitė peržengė liberalinio moterų judėjimo ribotumą. G. Petkevičaitės straipsniuose ryškėjo rūpinimasis visų pirma liaudies moterimi, atspindėjo kai kurios socialistinės literatūros moterų klausimu mintys. Publicistė šiuo laikotarpiu moters būklės pagerinimą siejo ne tik su krašto kultūros kėlimu, moterų ir vyrų rinkiminių teisių sulyginimu, bet ir su esminiais visuomeniniais pakitimais. 1908 m. publicistė rašė: „Moterų klausimas — tai platus ir gilus visuomenės klausimas, kurs galutinai tik tuomet tebus išrištas, kuomet bus įvykintos nuodugnios šių dienų gyvenimo santykių atmainos“⁷⁰. Kitu atveju Bitė šį gyvenimo santykių pakitimą dar labiau sukonkretino: „Tik turime nepamiršti, jog pilną laisvę pasieksime mes, moterys, tik tuomet, — kaip žmonijoje nebeliks vergų, nebeliks išnaudotojų ir išnaudojamų. Todėl moters visuose kovotojuose prieš prispaudimus turi matyti savo artimiausius draugus, brolius“⁷¹. Šio laikotarpio G. Petkevičaitės straipsniuose ryšku pastangos moterų judėjimui remtis darbo moterimi. Publicistė rašė, kad nuosekliausias kovotojos už moters išsilaisvinimą yra proletarės: „Proletaro moters, vilkdamos kartu su savo vyrais lygiai vargingą likimą, daug vargingesnį už kitų luomų moteris, — didžiau jau ir šiandien atjaučia savo nuoskaudą, veikia supranta, kad jų likimas jų pačių rankose“⁷². G. Petkevičaitė siekė sujungti besikuriančios Lietuvos moterų sąjungos veiklą ir su darbo moterų gyvenimu. Įstatų projekte ji pabrėžė: „Ypač LMS rūpinasi pakeičimu susipratimo ir organizavimosi noro tarp uždarbiaujančių moterų ir apgynimo jų darbo ir padėjimo“⁷³. Moterų išlaisvinamojoje kovoje Bitė įžiūrėjo ir vidinius socialinius prieštaravimus, ji toleravo ir net skatino moterų organizavimąsi kovai pagal klasinius interesus: „Kaipo atskirų luomų ypatos moters ne sykį gali ir tarp savęs įsivelti į kovą. Sakysime: darbininkė, bekovodama už darbo dienos sutrumpinimą, stos ne sykį prieš fabriko nuosavininkę. Ir kovoje už savo luomui teikiamas nuoskaudas turi moters jungties skyrium, kiekvienas luomas sau, arba kartu su visais vyrais vienyti bendruose reikaluose. Ypačiai moterų-darbininkių luomo reikalai daug bendro turi su savo luomo vyrų reikalais“⁷⁴.

Sios moterų klausimo sprendimo tendencijos sudaro vieną pažangesnių Bitės publicistikos momentų. Minėtuose straipsniuose sutinkame ne tik pastovų G. Petkevičaitės dėmesį liaudies moteriai, publicistės pastangas pažvelgti į moterų klausimą darbininkės požiūriu, bet ir labiausiai apibrėžtas Bitės publicistikos socialines sąvokas — darbininkių luomas, proletaras, kapitalistas, išnaudojimas ir pan. Sios pažangios socialinės tendencijos, sprendžiant moterų klausimą, G. Petkevičaitės publicistikoje apie 1909 m. susilpnėjo. Spėtina, kad publicistės pažiūras feminizmo kryptimi pastūmėjo liberalinio pobūdžio Rusijos moterų suvažiavimas 1908 m., kuriame buržuazijos atstovių skelbiami moterų vienybės, kovos už savarankiškumą bei lygiateisiškumą su vyrais lozungai patraukė tiek Bitę⁷⁵, tiek Zemaitę⁷⁶.

G. Petkevičaitės pažiūrų ir publicistikos moterų klausimu raidą iš esmės užbaigė 1910 m. išleista brošiūra „Apie moterų klausimą“.

⁷⁰ G. P., Moterų klausimas.— „Vilniaus žinios“, 1908, Nr. 114.

⁷¹ G. Petkevičaitė, Moterų padėjimas ir priedermės.— „Vilniaus žinios“, 1908, Nr. 51.

⁷² G. P., Moterų klausimas.— „Vilniaus žinios“, 1908, Nr. 114.

⁷³ Prie Lietuvos Moterų susivienijimo.— „Vilniaus žinios“, 1908, Nr. 189.

⁷⁴ G. P., Moterų klausimas.— „Vilniaus žinios“, 1908, Nr. 114.

⁷⁵ G. P., Visos Rusijos moterų suvažiavimas.— „Vilniaus žinios“, 1908, Nr. 290.

⁷⁶ Zemaitė, Pirmasis visos Rusijos moterų suvažiavimas.— Raštai, t. V, V., 1957, p. 398.

Pozityvią brošiūros vertę sudarė moterų beteisiškumo klasinėje visuomenėje paveikslas, nupieštas su publicistiniu įkarščiu, iliustruotas liaudies dainų pavyzdžiais. Ir čia Bitė daugiausia dėmesio skyrė liaudies materialiai, pareiškė, kad kapitalistinėje visuomenėje darbo moteris skaudžiausiai pajunta lyčių nelygybę: „Atkreipę akis nuo turčių, beturčių moteris išvysime dar didžiau skaudžiamas. Pabriuose visur moterims mažesnis užmokesnis yra skiriamas, ir jos nėra prileidžiamos prie visų darbų. Tarnaitėms namuose arba sodžiuje prie ūkio už tiek pat darbo valandų yra mažiau mokama nekaip vyrams“⁷⁷. Ir šioje brošiūroje G. Petkevičaitė kvietė moteris pajusti savo žmogiškąją paskirtį, tapti lygiaverčiu geresnio gyvenimo kūrėju: „Stenkimės, vietoje guosties, pilnos pajautimo savo žmogaus-darbininko vertės ištarti:

„Mano kovų ir darbų medis klesta!

Sodinau jį draug su broliais, teisybės ištroškusiais“⁷⁸.

Publicistinė brošiūros reikšmę menkino autorės feministinės išvados, kuriose vyrų ir moterų teisių lygybę Bitė nurodė kaip geriausią priemonę išspręsti eilę visuomeninių problemų. Brošiūrą iš socialdemokratinėjų pozicijų vertinęs V. Raginis taikliai pastebėjo, kad savo jausmais autorė stovi moterų darbininkių pusėje, o išvados — buržuazijos moterų⁷⁹. Recenzentas iš esmės teisingai aptarė ir brošiūros reikšmę jos pasirodymo laikotarpiu: „Tuo tarpu prisieina džiaugtis, jog pasirodė nors tokia plonutė, su tokiomis ydomis knygutė. Kunigai su savo gaspadinėmis jau tam tikru laikraščiu kala mūsų moterėlėms dar stipresnius retežius, tat ir šitokσαι veikalėlis be abejo bus naudingas“⁸⁰.

Teigiamai vertintinos ir G. Petkevičaitės pastangos leisti pirmąjį pasaulietinio turinio moterų laikraštį „Žibutė“. Ryškus visuomeninis laikraščio pobūdis, liaudies moters gyvenimo problemų kėlimas, kitų šalių moterų judėjimo propagavimas — šie pagrindiniai „Žibutės“ bruožai kėlė Lietuvos moterų visuomeninį sąmoningumą, ėjo atsvara tiek buržuazinės inteligentijos tendencijai apriboti moterį šeimos interesais, tiek moterų religinio tamsinimo krypčiai. Siurkštūs obskurantiški išpuoliai prieš „Žibutę“⁸¹, sužlugdę jos leidimą, liudija apie sunkias G. Petkevičaitės veiklos aplinkybes ir pažangią šio darbo reikšmę.

Moterų klausimas XX a. pradžios lietuvių periodikoje nesusilaukė tokio dėmesio, kaip švietimo problemos. Intensyviausiai šia tema rašyta 1907 m. moterų suvažiavimo laikotarpiu. Daugiausia rūpesčių moterų klausimas kėlė klerikalams. Klerą iš pradžią gąsdino pasaulietiškos suvažiavimo rezoliucijos. A. Dambrauskas rašė: „**kova, kovojimas**, tai vyrų, o ne moterų pašaukimas. <...> Todėl ir užmegztos lietuvių moterų sąjungos tikslas, mūsų nuomone, turėtų būti tautiškai-kultūriškas darbas, o ne kažki kokia kova už moterų teisę“⁸². Netrukus klerikalai susirūpino bažnytinių idėjų skleidimu moterų judėjime per savo spaudą. Socialistinė periodika moterų klausimui neskyrė didesnio dėmesio, tai buvo būdinga ne vien lietuvių socialdemokratinei spaudai⁸³. Liberalinėje periodikoje daugiausia buvo rašoma moterų švietimo, amatų mokymo, etikos klausimais. Pavyzdžiui, K. Puida 1906 m. tebekėlė „Varpo“ laikų idėją apie

⁷⁷ G. Petkevičaitė, Apie moterų klausimą, V., 1910, p. 10.

⁷⁸ Ten pat, p. 319.

⁷⁹ V. Raginis, Apie knygas.— „Visuomenė“, 1910, Nr. 9, p. 316.

⁸⁰ Ten pat, p. 319.

⁸¹ G. Petkevičaitė, Aušrinei auštant, saulutei tekant.— „Lietuvos žinios“, 1932, Nr. 33.

⁸² Druskus, Pirmasis Lietuvių moterų suvažiavimas Kaune.— „Draugija“, 1907, Nr. 11, p. 293.

⁸³ Antyfeministka, Tarptautinės moterų-socijalisčių tarybos.— „Visuomenė“, 1911, Nr. 1, p. 17.

mergaičių mokymą kultūringos ir patvarios lietuviškos šeimos interesais⁸⁴.

G. Petkevičaitė išsiskyrė iš kitų šio laikotarpio publicistų visų pirma pastoviu dėmesiu moterų klausimui. Bitė taip pat aštriau už kitus publicistus akcentavo moters nelygiavertiškumą, beteišiskumą kapitalistinėje visuomenėje. Iškeldama į pirmąjį planą moterų kovą už lygias rinkimines teises, publicistė suteikė moterų klausimui politinį atspalvį. Naujas reiškinys liberalinėje spaudoje buvo G. Petkevičaitės dėmesys darbo materialiai, pastangos nušviesti moterų klausimą klasiniu požiūriu. Istoriškai pažangios buvo Bitės pastangos sužadinti liaudies moteryje visuomeninių teisių reikmę, išjudinti moterų mases visuomeninei veiklai. Visa tai suteikė G. Petkevičaitės straipsniams moterų klausimu pažangių demokratinų bruožų.

*
*

eilę straipsnių G. Petkevičaitė paskyrė lietuvių inteligentijos visuomeninėms pozicijoms aptarti. Jei jaunosios lietuvių inteligentijos bruožus formavo, anot Biliūno, sudėtingos XX a. pradžios Lietuvos gyvenimo aplinkybės, tai Bitė inteligento idealą, sutvirtintą nemaža savo praktine veikla, atsinešė dar iš XIX amžiaus. Apsišvietusio žmogaus sąvoka buvo publicistei liaudies švietėjo, jos gyvenimo gerintojo sinonimas. Gyvu inteligento idealu G. Petkevičaitė buvo P. Višinskis, kurio plačią visuomeninę veiklą ji daugeliu atvejų rodė pavyzdžiu lietuvių šviesuomenei. Bitė daug tikėjosi lietuvių visuomenei iš J. Biliūno, todėl stengėsi neišleisti jo iš „Žiburėlio“ akiračio⁸⁵, žavėjosi energinga V. Mickevičiaus-Kapsuko visuomenine veikla⁸⁶.

Savo straipsniuose publicistė poetizavo aktyviausius nacionalinio išsivaduojamojo judėjimo veikėjus, ypač kenčiančius cariniuose kalėjimuose už pasišventimą visuomeninei kovai. Tačiau, vertinant tokiomis etalonais, visos ano meto lietuvių inteligentijos vaizdas G. Petkevičaitės publicistikoje buvo negatyvus. Buržuazinės inteligentijos kritiką Bitė pradėjo dar 1898 metais, pratešdama V. Kudirkos „bėgūnų“ iš Lietuvos smerkimo tradiciją⁸⁷. „Pasikalbėjimuose“ publicistė išgyveno dėl kaskart didėjančios kultūrinės prarajos tarp liaudies ir inteligentų, kvietė inteligentiją neapsiriboti šviesos teikimu masėms, bet suartėti su jomis gyvu žodžiu ir darbu. Liberalinės inteligentijos kritika G. Petkevičaitės publicistikoje ypač sustiprėjo Stolyfino reakcijos metais, kada prasidėjo akivaizdi šios inteligentijos dalies moralinė degradacija. Bitė taikliai pastebėjo, kad 1905 m. revoliucijos kultūriniai iškovojimai susilpnino buržuazinės lietuvių inteligentijos kovingumą. „Pergalėtojų garbe pasigėrėme. Taip pasigėrėme, kad per ištisus trejus metus išsipagirti neįstengiam“⁸⁸, — rašė publicistė 1908 metais. G. Petkevičaitė savo straipsniuose konstatavo augantį buržuazinių inteligentų gobšumą, specialistų užsisklendimą turtinių sferoje, dažnai atsižadant net savo profesinių pareigų liaudžiai. Bitė itin piktingai tais intelligentais, kurie atsiribojo nuo visuomeninių klausimų sprendimo, susiaurino savo akiratį ir interesus iki carinio laikraščio naujienų, iki pobūvių, kur „laikas trumpinamas vintu, tuščiais pokalbiais ir gausiai apkrautu valgomuoju stalu“⁸⁹. Publicistė

⁸⁴ K. P., Mergaičių apšvietimas. — „Vilniaus žinios“, 1906, Nr. 9.

⁸⁵ J. Biliūnienės-Matjošaitienės atsiminimai. Rankraštis.

⁸⁶ J. Būtėno atsiminimai apie G. Petkevičaitę. Rankraštis, LKLIR, F 30, Nr. 1093; „Karo meto dienraščio“ rankraštis, MABR, F 190, Nr. 50, p. 41.

⁸⁷ Bitė, Pro domo sua. — „Varpas“, 1898, Nr. 4, p. 97–98.

⁸⁸ G. P., Mūsų ydos. — „Vilniaus žinios“, 1908, Nr. 111.

⁸⁹ G. P., Visuomenės balsas. — „Lietuvos žinios“, 1910, Nr. 100.

-vadino tokius inteligentus moraliniais nuliais. Buržuazinių inteligentų nusigrįžimą nuo platesnių gyvenimo problemų, pastangas užsisklęsti uždaroje, dažnai estetizuotoje aplinkoje G. Petkevičaitė itin aštriai pasmerkė kritikos straipsnyje „Sofijos Ciurlionienės (Kymantaitės) „Lietuvoje“ kritika“. Buržuazinių inteligentų ir menininkų individualizmui publicistė priešpastė tą demokratinės inteligentijos dalį, kuri liaudies interesus laikė neatskiriama nuo savų; ši straipsnio dalis reikšminga ir autobiografiniu atžvilgiu, nes prie demokratinių inteligentų Bitė priskyrė ir save: „Mes gi jokių būdu to savo „aš“ tobulinimo nemokame taip atskirti, tiesiog atkapoti nuo „tos minios“, kuri neturi duonos ir skaityti nemoka. Anaipol, kuomet mums tenka bent ką išmokti, ko malonaus patirti, dargi dailės įspūdžiais pasigėrėti,— mes jaučiame tuomet krūtinėje neramumą ir girdime sukilusį rimtą balsą, kuris nesiliauja mus klausęs: ar bebus iš to kokia nauda tavo broliams?— tiems ten, kur alksta ir skaityti nemoka?“⁹⁰ Apskritai, reakcijos laikotarpiu, kada pažangiausios lietuvių inteligentijos jėgos kankinosi cariniuose kalėjimuose, G. Petkevičaitė pasigedo visuomenėje idėjinės veiklos ir savo aplinkos inteligentiją charakterizavo su resignacija: „...tų žmonių krūtinėse nėra nei ugnies, nei liepsnelės, nei mažiausio švyturiuko... tik rūkas ir rūkas, vien šaltas rūkas“⁹¹.

Buržuazinės inteligentijos demaskavimas, jos individualizmo smerkimas sudarė pažangią šios temos straipsnių reikšmę. Tačiau G. Petkevičaitė savo meto inteligentiją vertino abstrakčiu moraliniu požiūriu, nepastebėdama klasinės buržuazinės inteligentijos prigimties, nesiedama jos ydų su bendrais buržuazijos bruožais. Tai apsprendė autorės iliuzijas, jog publicistinėmis priemonėmis, „visuomenės balsu“ ir kitais būdais galima paveikti miesčionėjančius inteligentus, įkvėpti jiems visuomeninio aktyvumo. Klasinių autorės pozicijų ribotumas silpnino šios jos publicistikos dalies pozityvią reikšmę.

* * *

1905—1907 m. revoliucijos ir Stolypino reakcijos metais ne tik susikristalizavo G. Petkevičaitės publicistikos pagrindinės temos, išryškėjo pažangus jų sprendimas, bet įvyko ir daugiau poslinkių idėjiniametaminiame jos publicistikos turinyje. Šiuo laikotarpiu Bitės straipsniuose tvirčiau suskambėjo politiniai motyvai. 1906 m. straipsnyje „Ar iš tikrųjų Lietuva nesirūpino lig šiol savo jaunuomene?“ ekonominį ir kultūrinį Lietuvos gyventojų skurdą G. Petkevičaitė aiškino politiniu krašto beteišiskumu. Bitės politinių straipsnių kritikos objektu šiuo laikotarpiu buvo carizmas, kaip aršus bet kokios pažangos priešas. Straipsniuose „Baisusis kalėjimas“, „Didvyrio atminimo šventė“, „Žinučių saują“ publicistė atskleidė ir pasmerkė represinių carizmo priemonių žiaurumą, monarchijos pastangas ne tik fiziškai naikinti kovotojus, bet ir sukelti dvasinę visuomenės depresiją.

Aptariamuoju laikotarpiu reformistinių tikrovės keitimo kelių propagavimą Bitė vis dažniau pakeisdavo aktyvios kovos už geresnį gyvenimą idėją. Revoliucijos laikotarpiu publicistė ironizavo tuos, kurie tikėjo carinės dūmos reformomis, priešpastatydama šiam tikėjimui masių veiklos, kovos idėją: „Mūsų visuomenė, kvapą užgniauzusi, žiūri ir laukia, ką ta „dūma“ mums padarys. Ar neklus ir mums į gerklę koks keptas karvelis?! . Gražiai palauksite! . Žmonių gerovė ir laisvė ne laukimu įgyja-

⁹⁰ G. P., Sofijos Ciurlionienės (Kymantaitės) „Lietuvoje“ kritika.— „Lietuvos žinios“, 1911, Nr. 10.

⁹¹ G. P., Krislai.— „Lietuvos žinios“, 1909, Nr. 54.

ma, bet darbu ir kova⁹². Kitu atveju visuomeninę kovą G. Petkevičaitė iškėlė kaip vienintelį tikrovės keitimo kelią: „Istorijos bėgis rodo, vienok, jog visos žmonėms naudingos, tikrai juos aprūpinančios teisės buvo visuomet pačių žmonių sunkiose kovose laimėtos. <...> Be kovos niekas neįgytų teisių, kaip be darbo duonos. Kaip darbas, taip ir kova už teisybę ir teises yra tiesiog doriška žmogaus priedermė. Teisybė tai tikslas, o kova — tai kelias, prie jos vedantis“⁹³. G. Petkevičaitės publicistikos visuomena leidžia spręsti, kad iš visų visuomeninės kovos formų autorė pirmenybę teikė kultūrinei kovai, tačiau aptariamąjį laikotarpį straipsniuose Bitė palankiai atsiliepė ir apie 1905 m. revoliucinę kovą Lietuvoje. Priešingai visuotinėms liberalinės spaudos tendencijoms, G. Petkevičaitė poetizavo nuosekliausias revoliucinės kovos šalininkus — socialdemokratų, pripažino juos tikraisiais masių vadais, kovojant už šviesias visuomenines idėjas. 1907 m. Bitė rašė: „1905-se metuose buvo social-demokratų tarpe jausti irgi stiprą susiorganizavimą; ir tikra karžygių dvasia, nebijanti jokių pavojų — dvelkė anuomet nuo jų. Puikūs kalbėtojai vienas po kito elektrizavo tuomet minią, patraukdami visu persitikrinimo stiprumu prie puikiausių žmonijos idealų: brolybės, lygybės, laisvės“⁹⁴. Juodžiausias reakcijos metais G. Petkevičaitė išsaugojo pagarbą revoliuciniam 1905 m. įvykiams bei herojams ir gynė juos nuo šmeižtų srauto. Tai ypač ryšku Bitės kritikos straipsniuose. „Klaidos“ recenzijoje G. Petkevičaitė kaltino apysakos autorę, kad ši „drįso jų (revoliucionierių.— J. J.) atmintį sutepti“, kada „Daugybė jaunų kūnų ir karštų širdžių <...> tebešala šiaurės tyruose — tebepūva aukštalangėse, — tebeskursta iš tėvynės pasitraukę visokiuose nepasviečiuose“⁹⁵. Aprašydama antrąją lenkų dailininkų parodą Vilniuje, publicistė biauřėjosi juodašimtišku Kostževskio paveikslu „Agitator“, išreiškiančiu „pajuokimą — puolusio, pergalėto, jauno ir milžiniško tautų dvasių prisikėlimo“⁹⁶ ir čia pat reikalavo kovingos, revoliucijos dvasią atitinkančios dailės: „Jauti... kad ant kapinių visų ką tik pergyventų skausmų, dvasios pasikėlimų, milžiniško įkvėpimo, karžygiško narsumo — turi,— būtinai turi išbujoti dar ligi šiol pasaulyje nematyta, neregėta dailės gėlė“⁹⁷.

1905 m. revoliucijos laikotarpiu G. Petkevičaitė labiausiai priartėjo prie nacionalinio klausimo demokratinio traktavimo. Jei ankstesniuose jos straipsniuose pasitaikydavo ir nacionalistinių momentų, tai šiuo metu publicistė akcentavo ne nacionalinių skirtumų, bet engiamos liaudies vienybės klausimą. 1905 m. Bitė šitaip nusakė išsilaisvinamosios kovos santykį su Lietuvoje aktualiu nacionaliniu klausimu: „Sukilome kovoti su netikusiais valdžios tarnais, su tais tarnais, kurie mūsų pačių sunkiai uždirbtais pinigais mus skaudė, kurie mūsų vaikų širdis netikusiu mokslu gadino. Bet nekelkime kovos su tais ramiais gyventojais, kurie buvo lygiai su mumis skaudžiami, vyriausybės varžomi... Nekovokime su mūsų krašto gyventojais <...>. Jei skiria mūs tikyba arba kalba, tad vienina tie patys vargai“⁹⁸.

* * *

Anticarinėjų liaudies veiksmų banga, pasiaukojantis socialdemokrati-
nių bei geriausių demokratinių kovotojų pavyzdys 1905—1907 m. revo-
liucijos laikotarpiu stiprino pažangius G. Petkevičaitės pažiūrų bei veik-

⁹² G. P., Pasikalbėjimas.— „Lietuvos ūkininkas“, 1906, Nr. 25, p. 333.

⁹³ G. Petkevičaitė, Moterų padėjimas ir priedermės.— „Vilniaus žinios“, 1908, Nr. 51.

⁹⁴ G. Petkevičaitė, Įspūdžiai iš moterų suvažiavimo.— „Vilniaus žinios“, 1907, Nr. 199.

⁹⁵ G. P., Lazdynų Pelėdos „Klaida“.— „Lietuvos žinios“, 1910, Nr. 12.

⁹⁶ G. P., Įspūdžiai.— „Vilniaus žinios“, 1908, Nr. 117.

⁹⁷ Ten pat.

⁹⁸ G. P., Zodelis apie žydus.— „Lietuvos ūkininkas“, 1905, Nr. 2, p. 21, 23.

los pradus. Tačiau porevoliuciniais metais Bitė patyrė diametraliai priešingų idėjų poveikį. Apsigyvenusi Vilniuje, publicistė atitrūko nuo darbo valstiečių aplinkos, o su miesto dirbančiaisiais nesuartėjo. Aktyviai įsijungusi į moterų judėjimą, dirbdama liberalinių laikraščių redakcijose, G. Petkevičaitė bendravo daugiausia su buržuazine lietuvių inteligentija, kuri porevoliuciniu laikotarpiu „propagavo vien tik „kultūrinį darbą“, atvirai kėlė lietuviškosios buržuazijos praturtėjimo reikalą“⁹⁹. Buržuazinėje aplinkoje publicistė vėl susidūrė su „tautinės vienybės“ idėjos apraiškomis — nekritišku tautos praeities tyrinėjimu Lietuvių mokslo draugijoje, nacionalinės dvasios ieškojimu mene, „tautos namų“ statymo lozungu ir pan. Buržuazinė darbo ir gyvenimo aplinka, augančios nacionalinės lietuvių buržuazijos idėjos savotiškai izoliavo G. Petkevičaitę nuo kokybiškai naujo revoliucinio liaudies masių pakilimo 1910—1914 m., darė kai kurios įtakos Bitės pažiūroms, o tuo pačiu ir publicistinei veiklai. G. Petkevičaitė liberalinė įtaka pastebimai sustiprėja, įsijungus į „Lietuvos žinių“ redakcijos darbą. Lygiagrečiai su straipsniais, išreiškiančiais demokratines autorės pozicijas, Bitė išspausdino šiame laikraštyje rašinių, kuriuose atspindėjo pritarimas smulkiaburžuazinei ekonomikai, palankus požiūris į užsienio kapitalistinių šalių tikrovę, nediferencijuotas nacionalinio klausimo traktavimas. Liberalinės tendencijos pastebimos daugiau tuose Bitės straipsniuose, kuriuos ji rašė „redakcine linija“, liesdama atsitiktinius, publicistės interesams tolimus klausimus, pavyzdžiui, dėl valstiečių skirstymosi į viensėdžius, dėl smulkiaburžuazinės kooperacijos, dėl amatininkystės vystymo, dėl „tautos namų“ ir pan.

Tai, kad G. Petkevičaitė pritarė kai kurioms liberalinėms idėjoms, nereiškė publicistės nusigrįžimo nuo demokratinių idealų. Šį pritarimą apsprendė nekritiškas Bitės požiūris į demagogiškus nacionalinės buržuazijos lozungus, kuriais ji intensyviai tebesidangstė ir porevoliuciniu laikotarpiu — į jos tariamąjį demokratiškumą, rūpinimąsi neva visos tautos reikalais.

Tikėjimas, kad nacionalinė buržuazija įgyvendins bendradarbiškus idealus, riboja G. Petkevičaitės publicistikos intensyvumą bei pažangumą ir buržuazinės Lietuvos laikotarpiu. Šiuo metu Bitė vengė aštresnės viešos kritikos buržuazinės santvarkos adresu, nors rašytojos archyvas atskleidžia kartų jos nusivylimą žemės reformos pasekmėmis¹⁰⁰, pasipiktinimą žvėrišku slaptosios policijos elgesiu su politiniais kalniniais¹⁰¹, priešišką pažiūrą į diktatorišką Smetonos viešpatavimą¹⁰². Ši neoficiali G. Petkevičaitės pažiūra į buržuazinės Lietuvos tikrovę atspindi ir jos ištikimybę XX a. pradžioje susiformavusiems demokratiniams įsitikinimams. 1930 m. straipsnyje „Vilniaus Seimas“ Bitė palygino visuomeninės santvarkos idealą, apie kurį ji svajojo 1905 m., su buržuazine Lietuva, kaip saulę su tamsa¹⁰³.

* *

*

1905—1907 m. revoliucijos bei Stolypino reakcijos laikotarpio G. Petkevičaitės straipsniai geriausiai išreiškė esmines jos publicistikos tendencijas. Pagrindinis bruožas, vienijantis šio meto Bitės publicistiką, buvo žmogaus visuomeniškumo, aktyvaus jo santykio su visuomeninėmis problemomis teigimas. Straipsniuose švietimo, moterų, inteligentijos klau-

⁹⁹ Lietuvos TSR istorija, t. II, V., 1963, p. 362.

¹⁰⁰ G. Petkevičaitės laiškas F. Bortkevičienei, VUBR, F 780, p. 47b, 61a.

¹⁰¹ G. Petkevičaitės dienoraščio fragmentas, LKLIR, GP I.

¹⁰² J. Būteno atsiminimai. Rankraštis, LKLIR, F 30, Nr. 1093.

¹⁰³ G. Petkevičaitė, Vilniaus Seimas.— „Lietuvos ūkininkas“, 1930, Nr. 49.

simais raudona gija nusidriekia publicistės kvietimas peržengti asmeninių interesų ribas, įsijungti į kovą už pažangą, pajusti atsakomybę už visuomenės ateitį. Aktyvių asmenybės ryšių su visuomenės gyvenimu propagavimas G. Petkevičaitės publicistikoje atitiko pažangius laikotarpio bruožus. Publicistės pastangos sužadinti visuomeninį masių aktyvumą, tikėjimas progresyvia anticarinio judėjimo prasme teikė jos straipsniams optimizmo, kuris buvo itin reikšmingas porevoliuciniu laikotarpiu, kai buržuazinis oportunizmas „užkrėsdavo visuomenės atmosferą nusiminimu, silpnadvaiskumu ir renegatiškumu“¹⁰⁴.

Pažangią reikšmę šio meto G. Petkevičaitės straipsniuose turėjo publicistės dėmesys liaudies gyvenimo klausimams, pastangos pažvelgti į visuomenines problemas iš liaudies, visų pirma iš darbo valstiečių interesų taško. Bitės publicistika pirmiausia kritikuoja tuos reiškinius, kurie stabdė liaudies pažangą, o pozityvų jos straipsnių pradą sudarė siekimas surasti kelius gerinti liaudies gyvenimą. Stiprus švietėjiškų idėjų vaidmuo G. Petkevičaitės pasaulėžiūroje kreipė publicistės žvilgsnį daugiau į liaudies kultūrinio gyvenimo klausimus, tai buvo vienas specifinių jos publicistikos bruožų. Iš kitos pusės, Bitės straipsniuose jaučiamas susirūpinimas ir skurdžia darbo žmonių buitimi, jų visuomeniniu beteisiškumu. Nepakankamas visuomenės vystymosi dėsnių pažinimas ar liberalinė įtaka kartais nuvedavo publicistę klaidingu vienos ar kitos problemos sprendimo keliu, tačiau G. Petkevičaitės noras prisidėti prie liaudies progreso buvo visada nuoširdus, pati liaudies sąvoka jos straipsniuose niekada neskambėjo demagogiškai.

V. I. Leninas 1905 m. pažymėjo, kad revoliucinio laikotarpio Rusijos visuomeninio judėjimo turinį sudarė du socialiniai karai, kurių pirmasis vyko tuometinės santvarkos gelmėse — tai „visos liaudies kova už laisvę (už buržuazinės visuomenės laisvę), už demokratiją, t. y. už liaudies patvaldystę“...¹⁰⁵ G. Petkevičaitė pritarė šiai lietuvių liaudies kovai už demokratiją, ir tai sudarė jos publicistikos demokratiškumo pagrindą. Pažangaus visuomeniškumo propagavimas, siekimas tokių gyvenimo sąlygų, kurios suteiktų liaudies masėms žmoniškesnį, šviesesnį gyvenimą, leistų išsiskirti dvasiniam paprasto žmogaus grožiui — šie esminiai G. Petkevičaitės publicistikos bruožai 1905—1907 m. revoliucijos ir Stolypino reakcijos laikotarpiu turėjo pažangios reikšmės, aktyvizuojant anticarinę visuomenės kovą, stiprino demokratines lietuvių publicistikos tradicijas.

Vilniaus Valstybinis V. Kapsuko v. universitetas,
Lietuvių literatūros katedra

Įteikta 1966 m.
balandžio mėn.

ИДЕЙНЫЕ ЧЕРТЫ ПУБЛИЦИСТИКИ Г. ПЕТКЕВИЧАЙТЕ-БИТЕ

И. ЯСАЙТИС

Резюме

В разностороннем литературном наследии Г. Петкевичайте публицистика заслуживает особого внимания, поскольку она непосредственно раскрывает многогранную личность писательницы — круг ее интересов, мировоззрение, активное участие в общественной жизни. Публицистика Бите тесно связана также с развитием литовской периодики — на

¹⁰⁴ V. I. Leninas, Raštai, t. 15, V., 1952, p. 38.

¹⁰⁵ V. I. Leninas, Raštai, t. 9, V., 1952, p. 273.

пороге XIX—XX столетий. Г. Петкевичайте была одной из активнейших сотрудниц литовских либеральных газет, работала в редакциях.

В центре публицистики Г. Петкевичайте — культурные проблемы общественной жизни того времени. В решении этих проблем Бите видела путь общества к прогрессу. Особое место в статьях Г. Петкевичайте занимали вопросы народного образования. Писательница разоблачала реакционность царской политики в области просвещения, выступала за демократизацию народной школы. Бите строго осуждала и пренебрежительное отношение литовской буржуазной интеллигенции к вопросам культурной жизни простого народа. В статьях по женскому вопросу и в брошюре «О женском вопросе» Г. Петкевичайте приближалась к классово-политической оценке действительности.

Симпатии к народу, связи с деятелями левого крыла мелкобуржуазной интеллигенции обусловили демократизм публицистики Г. Петкевичайте. Публицистика Бите сыграла прогрессивную роль в годы столыпинской реакции. В лучших своих статьях писательница оставалась верной общедемократическим идеалам революции 1905 г., выступала за активное участие человека в прогрессивном общественном движении.

NOTIONS OF PUBLICIST WORKS OF G. PETKEVIČAITĖ-BITĖ

JUOZAS JASAITIS

Summary

Publicist works were an important part in the literary activity of G. Petkevičaitė-Bitė, a Lithuanian writer of the late 19th—early 20th century. These works of G. Petkevičaitė rend possible to directly make the acquaintance of the individual of the writer with wide interests, to delineate the character of the development of the Lithuanian periodical works, that strictly joined the activity of publicist of Bitė. In this article is given a review of the fundamental problems of the publicist works of G. Petkevičaitė, the way of their solution. Bitė is presented as a democratic publicist, who analyzes in her articles the important questions of the social and cultural life of the Lithuanian people at the beginning of the 20th century. It is accentuated the progressive importance of the publicist works of Bitė in the period of the reactionary activity of Stolypine.